

3. İqtisadi təhlükəsizliyin indikativ sistemi

İqtisadi təhlükəsizlik iqtisadi stabilliyin təmin edilməsinin başlıca şərtidir. Yaxud bu elə bir tədbirlər planının icrasından ibarətdir ki, bunun nəticəsi olaraq müharibələr, təbii fəlakətlər zamanı iqtisadi imkanlar minimal səviyyədə itirilir. Hər bir dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyinin parametrləri müxtəlifdir və bu onun məxsus olduğu bir sıra təbii amillərdən asılıdır.

Ümumiyyətlə, iqtisadi təhlükəsizliyin təmininə təsir edən amilləri iki qrupa bölmək olar:

Birinci təbii amillərdir. Buraya aşağıdakılar daxildir:

- ölkənin malik olduğu təbii ehtiyatlar;
- yerləşdiyi coğrafi mövqe;
- əmək ehtiyatları və s.

İkinci qrup amillər isə bilavasitə mövcud hökumətin yürütdüyü siyasətdən asılıdır ki, bunlar da aşağıdakılardır:

- iqtisadi quruluş;
- idarəçilik metodları;
- iqtisadi qanunvericilik;
- lazımı iqtisadi biliklər və informasiya sistemi;
- ölkənin beynəlxalq əmək bölgüsündəki yeri;
- inteqrasiya və s.

Məxsus olduğu təbii ehtiyatların həcmi dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyinin təminində ən başlıca amildir. Hansı ölkə ki, geniş təbii ehtiyatlara malikdir, onun iqtisadi təhlükəsizliyinin təmini böyük vəsait tələb etmir. Azərbaycan da geniş təbii ehtiyatlara malik ölkələr qrupuna aiddir. Diqqət yetirsək birinci qrup amillər bizim ölkəmizdə tam ödənilir.

Artıq ötən əsrin son illərindən başlayaraq Qərbi Avropa ölkələrində dövlətin iqtisadi təhlükəsizlik strategiyası, proqram sənədlər hazırlanır.

İnkişaf etmiş ölkələrdə bu problemlə bağlı onlarla institut fəaliyyət göstərir.

Ümumiyyətlə, sahibkarlıq fəaliyyətində iqtisadi təhlükəsizliyi də, əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi iki, xarici və daxili qrup amillərlə əlaqələndirmək olar.

Xarici amillərə aşağıdakıları aid etmək olar:

- bazar mühiti;
- ölkədəki iqtisadi qanunvericilik;
- sərbəst rəqabət mühiti;
- partnyorlar;
- ölkədəki iqtisadi-maliyyə sabitliyi və s.

Daxili amillərə isə aşağıdakılar daxildir:

- maliyyə resursları;
- kollektivin peşəkarlığı;
- menecmentin təşkili səviyyəsi;
- firmanın profili-istehsal təyinatı və s.

Məlumdur ki, iqtisadi təhlükəsizlik iqtisadi təhlükədən sığortalanmaqdır. Bir qayda olaraq aşağıdakı halların mövcudluğu dövlət və cəmiyyət üçün iqtisadi təhlükə amilləri hesab edilir:

- ölkədəki geniş təkrar istehsalın lazımı səviyyədə olmaması, bunun nəticəsində daxili tələbatın daha çox xaricdəki istehsalın nəticələri hesabına ödənilməsi;
- ölkə əhalisinin həyat səviyyəsinin aşağı enməsi, işsizlər ordusunun və yoxsulların yaranması;
- ölkənin xarici ticarət dövriyyəsində tədiyyə balansının pozulması;
- yoxsulluğun və dövlət nəzarətinin zəifliyinin nəticəsi olaraq iqtisadi cinayətkarlığın artması;
- iqtisadiyatın strukturunda sahələrarası tarazlığın pozulması, ölkə iqtisadiyyatının birtərəfli inkişafı;
- investisiya siyasətinin müəyyən tələblərə cavab verməməsi, ölkə iqtisadiyyatına xarici investorların nəzarətinin limitləri aşması;
- hökumətin pul-kredit siyasətinin qeyri-mükəmməlliyi, bunun nəticəsi olaraq inflyasiya təhlükəsinin gerçəkləşməsi;
- pul-kredit siyasətinin qeyri-mükəmməlliyi nəticəsində maliyyə piramidalarının fəaliyyəti üçün geniş imkanların açılması;
- ərzaq məhsulları istehsalının tənəzzülü;
- dövlət ehtiyat fondlarının lazımı səviyyədə olmaması;
- dövlətin strateji sektorlardan əldə etdiyi gəlirin optimal və lazımı ünvanlara xərclənməməsi;
- struktur islahatlarının düzgün aparılmaması, bunun nəticəsində milli iqtisadiyyatın strukturunda balansın pozulması və s.

Bütün bu qeyd edilənlər dövlətin iqtisadi stabilliyinin pozulmasına, əhalinin həyat səviyyəsinin kəskin şəkildə aşağı düşməsinə, maliyyə böhranına və digər

xoşagəlməz, ağır nəticələrə gətirib çıxara bilər.

Sahibkarlıqda iqtisadi təhlükə amillərini isə ümumiləşdirərək belə təsvir etmək olar:

- partnyorların düzgün seçilməməsi;
- maliyyə resurslarının düzgün idarə edilməməsi;
- kommersiya sirrinin qorunmaması;
- müəssisənin öz borclarını ödəmək qabiliyyətinin zəifləməsi (müflis olma təhlükəsi);
- marketinq fəaliyyətinin düzgün qurulmaması nəticəsində firmanın bazara uyğunlaşa bilməməsi;
- istehsal olunan məhsulların rəqabət qabiliyyətinin enməsi;
- kadrların düzgün seçilməməsi nəticəsində personaların peşəkar səviyyəsinin aşağı enməsi və s.

Adətən sahibkarlıq üçün bu təhlükələrin yaranmasına səbəb aşağıdakılardan əmələ gəlir. Buna görə də, onları sahibkarlıq fəaliyyətində daha ciddi təhlükə amili hesab etmək olar:

- xarici ölkələrin xüsusi xidmət orqanları. İqtisadi informasiya əldə edən, eləcə də, iqtisadi obyektlərə qarşı təxribat edən firmaların xüsusi strukturları;
- sənaye cəsusluğu üzrə ixtisalaşan firmalar və ayrı-ayrı şəxslər;
- mütəşəkkil cinayətkarlıq;
- müxtəlif mülkiyyət forması olan müəssisələrə qarşı fırıldaqçı və qeyri-qanuni fəaliyyət göstərən ayrı-ayrı şəxslər.

Dünya təcrübəsinə əsasən dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyinin parametrlərini aşağıdakı kimi təsnifləşdirmək olar:

- ölkə iqtisadiyyatının geniş təkrar istehsal şəraitində fəaliyyət qabiliyyəti. Yəni, ölkədə dövlətin adi və həmçinin ekstremal şəraitlərdə fəaliyyəti üçün xarici müdaxilədən asılı olmayan təkrar istehsalı təmin edən istehsal sahələrinin mövcudluğu;
- əhalinin normal həyat səviyyəsi və istənilən böhranlı şəraitdə onun saxlanılması imkanları. Yəni, ölkənin sosial-iqtisadi sabitliyi baxımından yoxsulluq səviyyəsinin, əhalinin əmək differensiasiyasının, işsizliyin normal həddə olması;
- qiymətlərin sabitliyi;
- maliyyə axınının normal səviyyədə olması;
- valyuta vəsaitlərinin xaricə axınının limiti aşmaması;
- yerli məhsulların xarici bazarlara daxil olmasına, daxili ehtiyacların idxal hesabına mümkün hədlərdə ödənilməsinə imkan verən xarici ticarət balansının mövcudluğu;
- mühüm elmi-praktiki mərkəzlərin fəaliyyətinin intensivləşməsi;

- iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi sisteminin mövcud iqtisadi sistemə uyğun qurulması və s.

Bütün bu halların mövcudluğu zamanı ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyindən danışmaq olar. Bu qeyd etdiklərimiz iqtisadi təhlükəsizlik kriteriya və parametrlərinin ümumiləşmiş formasıdır. Bunların əksəriyyəti hər bir ölkədə konkret rəqəmlərlə ifadə olunur: məsələn inflyasiya maksimum 3 %-ə qədər olmalı, büdcə kəsiri ÜDM-in 3 %-dən artıq olmamalı və s. Hər bir dövlət özünün iqtisadi təhlükəsizliyini təmin etmək üçün problemin mahiyyətini dərk etməyə imkan verən bir sıra əsas göstəriciləri təhlil etməyə çalışır.

Hər bir göstərici üzrə icazə verilən səviyyə, hədd yəni indikatorlar müəyyənləşdirilir. Bu göstəricilərə aiddir:

- adambaşına düşən ÜDM, onun dinamikası və digər ölkələr üzrə müqayisəsi;
- emal edici sənayenin ÜDM-da xüsusi çəkisi;
- sənayenin ümumi məhsulunda maşınqayırmanın xüsusi çəkisi;
- investisiyaların ÜDM-a nisbəti;
- elmi tədqiqatlar və elmi işlər üzrə xərclərin ÜDM-a nisbəti;
- beynəlxalq standartlara görə müəyyən olunmuş yoxsulluğun səviyyəsi;
- həyatın orta yaşayış müddəti;
- 10 % ən çox gəliri olan əhali ilə, 10 % ən az gəliri olan əhali arasında nisbət;
- beynəlxalq standartlara görə işsizliyin səviyyəsi;
- illik inflyasiyanın səviyyəsi;
- dövlət borcu, onun ÜDM-a, büdcə gəlirinə nisbəti;
- xarici borcların ÜDM-a nisbəti;
- idxal, idxalın səviyyəsi, ÜDM-a nisbəti;
- ərzaq məhsullarının idxalı, ümumi ərzaq istehlakı və idxal edilən ərzaq məhsullarının istehlak olunan ərzaq məhsullarına nisbəti.

İqtisadi təhlükəsizliyin bu göstəricilərinin hədd ölçülərini müəyyən edərkən dövlət iqtisadi potensial imkanlarını nəzərə almalı olur. Bu göstəricilərin hədd səviyyələri belədir:

- əsas kapitalla investisiyalar (ÜDM-a görə faizlə – 25 %);
- müdafiə xərcləri (ÜDM-a görə faizlə - 3 %);
- vətəndaşların elminə, təhsilinə çəkilən xərclərin xüsusi çəkisi (ÜDM-a görə faizlə - 1,5 %);
- innovasiya məhsullarının bütün sənaye məhsullarına görə xüsusi çəkisi (ÜDM- görə faizlə - 15 %);
- sənaye istehsalında maşınqayırma və metal emalı sahələrinin xüsusi çəkisi (ÜDM –a görə faizlə - 25 %);

- pul gəliri yaşayış minimumundan aşağı olan əhalinin xüsusi çəkisi (bütün əhaliyə görə faizlə - 7 %);
- 10 % ən yuxarı və 10 % ən aşağı təminatı olan əhalinin gəlirlərinin nisbəti (8 dəfə);
- işsizliyin səviyyəsi (İqtisadi aktiv əhaliyə görə faizlə - 5-8 %);
- manetarlaşmanın səviyyəsi (İlin sonuna M2 göstəricisinin ÜDM-a görə çəkisi faizlə - 5 %);
- xarici borclar (ÜDM-a görə faizlə 30 %);
- inflyasiyanın səviyyəsi (faizlə - 2,5 %);
- daxili borc (ÜDM-a görə faizlə - 30 %);
- dövlət borcunun ödənilməsi üçün xərclərin ümumi çəkisi (dövlət büdcəsinin xərclərinin ümumi həcminə görə faizlə - 20 %);
- dövlət büdcəsinin kəsiri (ÜDM-a görə faizlə - 3 %).

Müasir dövrdə qloballaşan dünyada hər bir ölkənin iqtisadi təhlükəsizlik problemləri daha da kəskinləşir. Belə ki, istehsal və istehlakın əmək məhsuldarlığının və əmtəə və xidmətlərin rəqabət qabiliyyətliliyi, o cümlədən beynəlxalq əmək bölgüsündə ixtisaslaşmanın daha da kəskinləşməsi qiymət və xərclərin aşağı salınmasını, innovasiyaların tətbiqinin artırılması problemlərinin həllini tələb edir.

Bir sıra ölkələr rəqabət qabiliyyətli olmayan iqtisadiyyata malik olduğundan təhlükəsizliyin təmin edilməsi çətinləşir. Azərbaycan iqtisadiyyatının 1992-ci ildən bazar iqtisadiyyatı münasibətlərinə doğru iqtisadiyyatın transformasiyaya başlaması həm milli, həm də iqtisadi təhlükəsizlik problemlərini nəzərə almadan həyata keçirildi.

Çünki, iqtisadiyyatı bilavasitə beynəlxalq əlaqələrə hazır olma şəklinə salmadan bu prosesə qoşulma xarici borcda qiymətlərin səviyyəsində və vergi yükünün dərəcəsindən asılı olaraq tənziqlənməsini aparmadan reallaşdırmaq olmazdı.

Hər bir ölkənin büdcə kəsrinin səviyyəsi, yəni büdcə defisiti bir il ərzində 20 %-ə qədər, bir neçə ardıcıl illər ərzində isə 10 %-dən yuxarı olmamalıdır.

Qiymətlərin sabitlik vəziyyətinə gəldikdə ardıcıl olaraq 1 və 2 il ərzində iqtisadiyyatın 50 %-dən yuxarı olmaması və bir neçə illər ərzində 25 %-i üstələməməsi lazımdır. Halbuki, Azərbaycanda qiymətlərin liberallaşdırılması ilə əlaqədar 1992-1995-ci illər ərzində inflyasiyanın illik səviyyəsi 1600-1800 % olmuşdur.

Nəticədə daxili istehsal qiymətlərinin dünya bazar qiymətləri arasındakı əlaqəsi pozulmuş, milli istehsalda rəqabət qabiliyyətlilik o cümlədən keyfiyyət aşağı düşmüşdür. İnflyasiyanın yüksək tempi olması ölkə iqtisadiyyatına dağıdıcı təsir göstərməklə yanaşı bir çox

sahələrdə boş dayanmalar və müəssisələrin maliyyələşməsinə gətirib çıxartdı. İqtisadi təhlükəsizliyin əsas göstəricilərindən biri olan ölkənin qızıl-valyuta ehtiyatlarını illik büdcənin 40 %-dən az olmamalı, ÜDM-un 10 %-i həcmində təyin edilməli və dövriyyədə olan pul kütləsinin 25 %-dən az təşkil edilməməlidir. Halbuki, müstəqilliyə yenidən qədəm qoyan Azərbaycan Respublikasının bu göstəriciləri çox aşağı olmuş, son dövrlər yüksəldilərək normadan artıq olaraq 10 miyard manat olmuşdur.

Ölkənin xarici borcu iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsində vacib şərt olduğundan borc 10 il müddətinə götürülürsə, ÜDM-un 50 %-dən artıq olmamalıdır.

Eyni zamanda milli sərvətin 5 %-ni, bir illik büdcənin isə 20 %-ni üstələməməlidir.

Azərbaycanın SSRİ-nin tərkibində olan dövlət borcları silindiyindən bugünkü xarici borcları tələb edilən normaya uyğundur.

Daxili borca gəldikdə isə borcun qaytarılma müddəti 10 ilə qədər olduqda ÜDM-un 75 %-i həcmində və büdcənin 20 %-dən artıq olmamalıdır. Bir çox hallarda daxili və xarici borclar zaman-zaman daha mülayim şərtlə borclarla əvəz edilə bilər.

İdaxal və ixrac əməliyyatlarının ölkə iqtisadiyyatına təsirini nəzərə alaraq hər bir dövlət tədiyyə balansının kəşirini təyin edir və norma kimi bir il ərzində kəşirin (mənfi saldonun) həcmi 50 %-dən yuxarı ardıcıl olaraq bir neçə ildə 20 %-i üstələməməlidir. Vergilərin iqtisadiyyatdakı stimullaşdırıcı və məhdudlaşdırıcı təsirini nəzərə alaraq vergi yükü bir il ərzində 50 %-dən artıq olmamalıdır

1. Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə iştirakını nəzərə almaqla əsas iqtisadi təhlükələr yaradan maddələr kimi tədiyyə balansının ixracının xammal yönümlü olması, ərzaq təminatının idxal hesabına təmin edilməsidir.

Milli hesablar sistemində ümumi daxili məhsul (ÜDM) əsas göstərici kimi qəbul olunmuşdur. Makroiqtisadi göstəricilərdən ümumi milli məhsul (ÜMM) göstəricisi də əsas yerdə durur. Bunların hər ikisi müəyyən müddət ərzində iqtisadiyyatda istehsal olunan son əmtəə və xidmətlərin ümumi dəyərinin həcmi ilə müəyyən olunur. Bu göstəricilər həm cari, həm də hansısa bir baza ilinin qiyməti ilə müqayisədə hesablanır.

Eyni zamanda nominal və real ÜDM göstəriciləri bir- birindən fərqləndirilir. Nominal ÜDM həmin dövrdə istehsal edilmiş və bu dövrün qiyməti ilə hesablanmış əmtəə və xidmətlərin dəyərini, real ÜDM isə həmin dövrdə istehsal edilmiş, lakin qəti müəyyən edilmiş baza ilinin qiymətləri ilə hesablanmış əmtəə və xidmətlərin dəyərini ifadə edir.

2. Baza ilinə nisbətən cari ildə iqtisadiyyatın artımı dinamikasını göstərən iqtisadi artım (və yaxud azalma) sürəti;

3. İnflyasiyanın səviyyəsi. Bu bir qayda olaraq istehlak mallarının bir il ərzində qiymətinin nə qədər artmasını və ya azalmasını göstərir və faizlə ifadə olunur;

4. Yaşayış minimumu. Bu o deməkdir ki, hər bir vətəndaşın əldə etdiyi əmtəə və xidmətlərin cəmi insanın fizioloji və sosial tələbatını minimum ödəyə bilsin. Nəzərə alsaq ki, əhalinin tələbatı günü- gündən artmaqda davam edir, məhz bu tələbatın ödənilməsinə dövlət əsaslı şəkildə nəzarət etməyi həyata keçirməlidir. Ümumilikdə tək qida məhsullarına nəzər saldıqda görürük ki, adambaşına düşən qida məhsullarının ildən-ilə çəkisi artmaqdadır.

Məhz bu artan tələbatın ödənilməsində dövlət minimum əmək haqqını qaldırmaqla buna nəzarəti həyata keçirmiş olur. Əhalinin tələbatı artdıqca, nəzərə almaq lazımdır ki, istər dövlət, istərsə də qeyri-dövlət sektorunda çalışan əhalinin də məvacibini buna müvafiq olaraq qaldırmaq lazımdır. İldən-ilə artan tələbatı əmək haqqını qaldırmaqla tənzimləmək dövlətin qarşısında duran əsas məsələlərdəndir;

5. İşsizliyin səviyyəsi. Bu göstərici işsizlərin sayının ümumi işçi qüvvəsinin sayına nisbətini ifadə edir və faizlə göstərilir;

6. Büdcənin kəsirli olub-olmaması. Büdcənin xərcləri büdcə daxilolmalarını üstələyərsə buna büdcə kəsiri deyilir, əks halda isə büdcə profisiti deyilir;

7. Dövlətin borclu olması və borcun səviyyəsi;

Dövlət borcunun yaranması bilavasitə xarici investorların respublika ərazisinə investisiya yatırməsindən, büdcə kəsrinin doldurulmasına sərf olunan vəsaitlərdən, idxal əməliyyatlarının ixrac əməliyyatlarını üstələməsindən və s. bu kimi amillərin təsirindən yaranır.

8. Yoxsulluğun səviyyəsi. Gəlirləri yaşayış minimumundan aşağı olan əhalinin sayı. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi yaşayış minimumunu yuxarı qaldırmaqla, işsizliyi azaltmaqla yoxsulluğun səviyyəsini kifayət qədər minimuma endirmək olar. Sahibkarlıqda iqtisadi təhlükəsizliyin parametrlərinə gəldikdə isə, onlara aşağıdakıları aid edə bilərik:

- firmanın bazardakı mövqeyinin qorunub saxlanması qabiliyyətinə malikliyi;
- rəqabət qabiliyyətinin mövcudluğu;
- firmanın menecmentinin və marketinginin müasir bazar tələblərinə uyğun qurulması;

- iqtisadi təhlükəsizlik xidmətinin mövcud tələblərə uyğun qurulması;
- kommersion sarrinin mükəmməl qorunması;
- imzalanmış müqavilələrin reqlamentə uyğun icra edilməsi;
- firmanın istənilən böhranlı vəziyyətə hazır olması;
- mənfəət tapşırıqlarının plana uyğun şəkildə yerinə yetirilməsi və s.

Müasir dövrdə iqtisadi təhlükəsizliyin təminindən daha çox, onun təhlili aktual problem olaraq qalır. Belə ki, hər bir cəmiyyətdə iqtisadi təhlükəsizlik strategiyası hazırlanarkən iqtisadi təhlükə amillərinin öyrənilməsi və qiymətləndirilməsi tələb olunur. Bu isə öz növbəsində xüsusi bacarıqlar və iqtisadi təhlükəsizlik probleminin düzgün təhlilini, onun spesifik xüsusiyyətlərinin öyrənilməsini tələb edir.

Bunun üçün isə iqtisadi təhlükəsizliyin göstəriciləri sistemini ətraflı araşdırmaq lazımdır.

Hər bir ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyi onun milli iqtisadiyyatının inkişaf səviyyəsindən, iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsində milli mənafeyin əsas götürülməsindən, millətin mənafeyyatının sağlam və ya qeyri sağlamlığının səviyyəsindən, habelə ölkənin sosial inkişaf istiqamətindən, müdafiə potensialından necə istifadə etməsindən və.s asılıdır.

İqtisadi təhlükəsizliyin daxili maddi əsası olmalıdır. Bu, məhsuldar qüvvələrin inkişaf səviyyəsi ilə əlaqədardır. Hər bir dövlət çalışmalıdır ki, geniş təkrar istehsalı elə təşkil etsin ki, milli məhsul ölkənin tələbatının çox hissəsini ödəməyə imkan versin. Əgər bu təmin edilərsə ölkə xarici dövlətlərin asılılığından azad ola bilər.

İqtisadi təhlükəsizliyin daxili sosial əsası isə əhalinin birliyidir. Bu isə dövlətin və onun rəhbərlərinin apardığı ağıllı siyasət ilə bağlıdır.

Əgər dövlət ağıllı, ədalətli siyasət aparırsa, milli mənafeini əsas götürürsə əhali onun ətrafında sıx birləşir, əks halda isə xalq öz dövlətinə inamını itirir.

Azərbaycan yeni müstəqil dövlət olduğuna görə onun həm təcrübəsi, həm də imkanları məhduddur. Lakin müstəqil inkişaf etmiş ölkələrin təcrübələrini öyrənməklə Azərbaycanda iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunmasının zəruriliyini, onun mahiyyətini və məqsədini müəyyən etmək olar.

Məsələn, ABŞ-da iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunmasının məqsədi onun dünyada hegemonluğunu saxlamaqdı. Sovet imperiyasında iqtisadi təhlükəsizliyin məqsədi isə inzibati - amirlik sistemini, sosialist müstəmləkəçillik sistemini qoruyub saxlamaq, eyni zamanda sosialist inqilabını ixrac etmək yolu ilə dünyaya ağalığı təmin etmək olmuşdur. Bununla belə nəticə çıxarmaq olar ki, iri dövlətlərin iddialarının heç biri Azərbaycanda yoxdur. Onun iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunmasının əsas məqsədi ölkəmizin

suverenliyini qoruyub saxlamaq, ərazi bütövlüyünü bərpa etmək və bazar iqtisadiyyatı sisteminin əsaslarını yaratmaqdır.

Başqa sözlə, bu Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik konsepsiyasının əsas cəhətlərindən biridir və bu problemin həllinin əsas ağırlıq mərkəzi iqtisadi təhlükəsizlik sisteminin üzərinə düşür.

Ölkənin iqtisadi təhlükəsizlik sisteminin formalaşmasında coğrafi və tarixi amillər bir çox dövlətlərə nisbətən daha böyük rol oynayır. Ona görə də bu amillərin nəzərə alınması zəruridir. Azərbaycanın mühüm coğrafi məkanda yerləşməsi və gözəl təbii iqlim şəraitinin olması səbəbindən tarix boyu dünyaya ağılıq etmək iddiasında olan dövlətlərin təhlükəsinə məruz qalmışdır.

Elmi- texniki inqilabın baş verdiyi indiki dövrdə təbii xammala və enerji- yanacağa tələbatın artması ilə əlaqədar olaraq Azərbaycana sənayecə inkişaf etmiş iri dövlətlərin marağı daha da artmışdır. Onlar Azərbaycanı iqtisadi cəhətdən özlərindən asılı vəziyyətə salmaq üçün bütün vasitələrdən istifadə etməyə çalışırlar.

Bu dövlətlər əsasən ABŞ və Qərbi Avropa ölkələridir. Onlar BVF və Dünya Bankı vasitəsilə kömək pərdəsi altında Azərbaycanın iqtisadi müstəqilliyinin təmin olunmasında mühüm rol oynayan baza sənaye sahələrinin inkişafına mane olurlar.

Ümumilikdə Azərbaycan dövləti yalnız xaricdən deyil, daxildən də iqtisadi təhlükəyə məruz qala bilər. Belə ki, əsas iqtisadi təhlükə göstəriciləri:

- iqtisadiyyatın strukturunun deformasiyasının güclənməsi;
- investisiya və innovasiya fəallığının aşağı düşməsi və elmi- texniki potensialın dağılması;
- idxaldan asılılığın daha da artması;
- ölkədən valyuta ehtiyatlarının axması;
- cəmiyyətin təbəqələşməsinin güclənməsi;
- xarici borcun artması;
- iqtisadi münasibətlərin kriminallaşması.

Dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsində istehsal strukturunun necə formalaşması mühüm amillərdən biridir. Bu anlayış daha çox yeni müstəqillik əldə etmiş dövlətlərə aiddir. Bu dövlətlər istehsalın strukturunu təkmilləşdirmək, deformasiyaya uğrama meyllərinin qarşısını almaq, xalq təsərrüfatı proporsiyalarını optimallaşdırmaq yolu ilə ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunmasında nailiyyət qazana bilərlər.

Məsələn, ABŞ avtomobil sənayesi, Yaponiya elektronika sənayesini, Almaniya ağır

maşınqayırma sənayesini, Skandinaviya ölkələri kənd təsərrüfatını seçmiş və bu sahənin rəqabət qabiliyyətini artırmış, həmin sahələrdən əldə edilən gəlirin hesabına digər sahələrdə istehsalın strukturunu milli mənafeyə uyğun qurmuşlar.

Azərbaycan üçün belə sənaye sahəsi neft- maşınqayırma sənayesi seçilmiş və bu strategiya çox böyük uğurla reallaşdırılır.

Azərbaycan üçün iqtisadi təhlükə törədən problemlərdən biri elmi- texniki potensialın dağılmasıdır. Bu investisiya və innovasiya fəallığının aşağı düşməsi ilə əlaqədardır. Xalq təsərrüfatının strateji sahələrinə böyük həcmdə kapital qoymadan bu problemi həll etmək imkan xaricindədir. Lakin Azərbaycanın dünyada analoqu olmayan təbii resurslara malik olması buna imkan verə bilər. Bu isə ölkədə siyasi və iqtisadi sabitliyin təmin edilməsi və həmin şəraitdə təbii amildən necə istifadə edilməsindən asılıdır.

Nəzərə almaq lazımdır ki, təbii resurslar sonsuz deyil, ondan intensiv istifadə edərək vəziyyətdən çıxmağa çalışmanın mənfi tərəfinin olması da şəksizdir. Buna görə də təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadə edilməsinə nəzarətin güclənməsi və tənzimlənməsi zəruridir.

Ərzaq və istehlak mallarının idxal asılılığının güclənməsi şübhəsiz ki, ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinə əngəl törədən məsələlərdəndir. Bu isə milli iqtisadiyyatın sağlam əsaslar üzərində formalaşması və inkişafına, milli sahibkarlığın formalaşmasına, əhəlinin həyat səviyyəsinə mənfi təsir göstərən amildir və sosial problemlərin həllinin ləngiməsidir.

Dünya təcrübəsi sübut etmişdir ki, daxili istehlakın 20-25 % -dən çoxu idxaldan asılı olduqda ölkənin müstəqilliyinə təhlükə törənə bilər. Hazırda Azərbaycan öz əhalisini ərzaq və digər istehlak malları ilə təmin etməyə qadir olduğu halda ərzaq və digər istehlak mallarının xaricdən həddindən çox gətirilməsi iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunmasında neqativ hal kimi qiymətləndirilməlidir. Bu baxımdan dövlətimizin qida məhsulları istehsal sahəsinin inkişaf etdirilməsi üçün həyata keçirdiyi tədbirlər çox təqdirə layiqdir.

Azərbaycanın milli iqtisadiyyatına təhlükə yaradan göstəricilərdən biri Azərbaycan kapitalının xarici ölkələrə axması, ölkənin valyuta ehtiyatlarının kənara daşınmasıdır. Bunun qarşısını almaq üçün hər şeydən əvvəl onun səbəblərini öyrənmək və buna uyğun olaraq onun qarşısının alınması üçün lazımı tədbirlər görülməlidir. Azərbaycandan xarici kapital axınının səbəbləri müxtəlifdir.

Bazar iqtisadiyyatına keçid dövründə iqtisadi və siyasi sabitliyin kövrək olması risk amilini gücləndirir. Eyni zamanda gizli iqtisadiyyatın xüsusi çəkisinin normadan yuxarə

olması, kapital ixracı haqqında qanunda olan boşluq, bu sahədə nəzarətin qənaətbəxş olmamasına səbəb olur.

Dünya təcrübəsi sübut edir ki, ÜDM –də vergilərin payı 55 % keçdikdə iqtisadi təhlükə yaranır. Hazırda Azərbaycanda bu sahədə də problemlər vardır., bunun olması təbiidir. Azərbaycan gənc dövlətdir və bu islahatlar həyata keçirildikcə bu problem öz həllini tapacaqdır.

Azərbaycanda sosial sahədə ən böyük təhlükə cəmiyyətdə əhalinin təbəqələşməsidir. Dünyada elə bir ölkə yoxdur ki, orada əhalinin yaxşı və varlı təbəqəsi olmasın. Qərbdə “əgər əhalinin 70- i yaxşı, 30%- i pis yaşayırsa” deməli, ölkə yaxşı yaşayır aforizmi vardır.

Azərbaycanda isə bu sahədə vəziyyət ürəkaçan deyil, çünki əhalinin böyük əksəriyyətinin gəliri minimum yaşayış səviyyəsindən aşağıdır. Dünya təcrübəsində bu göstərici 10 % ən çox gəliri olan əhali ilə 10 % gəlirləri az olan əhali arasında nisbətlə ölçülür.

Xarici borcun artması təhlükəsi də hər bir dövlətin qarşısında duran prolitet məsələlərdən biridir. Belə ki, hər bir dövlətin iqtisadiyyatının formalaşmasında və eyni zamanda əhalinin artan tələbatının tam və dolğun ödənilməsində idxal və ixrac əməliyyatları müstəsna rola malikdir. İxrac əməliyyatlarının idxal əməliyyatlarından çox olması ölkə iqtisadiyyatının yüksələn tempə inkişafına zəmin yaradır, yox əgər idxal əməliyyatları ixrac əməliyyatlarını üstələyirsə, bu ölkə ərazisində müəyyən gərginliyin olmasına səbəb olacaqdır və belə olan halda idxalçı ölkə ixracatçıdan asılı vəziyyətə düşəcəkdir. Bu isə sonradan ölkə ərazisində müəyyən çətinliklərin və eyni zamanda xarici borcun artması təhlükəsinə gətirib çıxaracaqdır.

Bunun qarşısını almaq üçün idxal və ixrac əməliyyatları arasındakı nisbətlər düzgün aparılmalı, ölkə ərazisindəki bütün təbii və qeyri- təbii resurslardan səmərəli istifadə olunmalıdır.

Məsələn, ABŞ dünyada yeganə dövlətdir ki, o dünya dövlətləri ilə iqtisadi əlaqəyə girməsə belə öz əhalisinin tələbatını kifayət qədər ödəyə bilər. Bu ABŞ- in təbii şəraitinin əlverişliyi və təbii sərvətlərinin zənginliyi, rəngarəngliyi ilə əlaqədardır. Lakin buna baxmayaraq ABŞ- in iqtisadiyyatının sürətli inkişafının 40 %- dən çoxu xarici iqtisadi əlaqələrdən əldə edilən gəlirlə bağlıdır.

Azərbaycanın milli iqtisadiyyatının formalaşması və inkişafına, iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunmasına təhlükə törədən amillərdən biri də iqtisadiyyatın kriminallaşmasıdır.

İqtisadiyyatın kriminallaşması təsərrüfatçılığın spesifik üsuludur.

Bunun xarakterik xüsusiyyəti az qrup adamın qeyri- qanuni, cinayət yolu ilə çoxlu sərvət mənimsəməsidir. Bu adətən öz ifadəsini korrupsiyanın geniş miqyas almasında tapır. Korrupsiya dünya dövlətlərinin əksəriyyətində olsa da inzibati- amirlik sistemindən bazar iqtisadiyyatına keçən dövlətlərdə daha geniş yayılıb.

Respublikanın iqtisadiyyatına təhlükə törədən əsas göstəriciləri nəzərdən keçirdikdə, yalnız bu göstəricilərlə iqtisadi təhlükəsizliyi məhdudlaşdırmaq olmaz.

Ümumi iqtisadi təhlükəsizlik göstəricilərinə struktur halında baxdıqda iqtisadi təhlükəsizlik sistemin göstəricilərinə kompleks yanaşma prinsipi əsas götürülmüşdür. Bu doğrudur. Ona görə ki, əvvəla, iqtisadi təhlükəsizliyin göstəriciləri həddindən artıq çoxdur, onun hamısını nəzərə almaq mümkün deyil. İkincisi, hər bir dövlətin tarixən keçdiyi inkişaf yolu, iqtisadiyyatının inkişaf səviyyəsi, geopolitik məkan müxtəlif olduğundan iqtisadi təhlükəsizlik göstəricilərində yer dəyişmələri ola bilər. Bunu hər bir dövlət milli mənafeyə uyğun özü müəyyən edir.

İqtisadi təhlükəsizliyin strukturunu təşkil edən bu göstəricilərdən bəzisinə nəzər salaq:

ÜDM (ümumi daxili məhsul)

Milli hesablar sistemində ümumi daxili məhsul (ÜDM) əsas göstərici kimi qəbul olunmuşdur. Makro- iqtisadi göstəricilərdən ümumi milli məhsul (ÜMM) göstəricisi ikinci yerdə durur. Bunların hər ikisi müəyyən müddət ərzində iqtisadiyyatda istehsal olunan son əmtəə və xidmətlərin ümumi dəyərinin həcmi ilə müəyyən olunur. Bu göstəricilər həm cari, həm də hansısa bir baza ilinin qiyməti ilə müqayisədə hesablanır.

ÜMM ölkədə və həmin ölkəyə aid xaricdə bir il ərzində istehsal olunmuş bütün hazır əmtəə və xidmətlərin ümumi bazar dəyəridir. Ölkə iqtisadiyyatı tam qapalı şəkildə fəaliyyət göstərdikdə $ÜDM=ÜMM$ formulu tətbiq olunur.

Eyni zamanda nominal və real ÜDM göstəriciləri bir- birindən fərqləndirilir.

Nominal ÜDM həmin dövrdə istehsal edilmiş və bu dövrün qiyməti ilə hesablanmış əmtəə və xidmətlərin dəyərini, real ÜDM isə həmin dövrdə istehsal edilmiş, lakin qəti müəyyən edilmiş baza ilinin qiymətləri ilə hesablanmış əmtəə və xidmətlərin dəyərini ifadə edir.

Nominal ümumi daxili və real ümumi daxili məhsulun defilyasiyası (tədavüldə olan kağız pulların miqdarının azalması nisbətinin faizlə ifadəsi);

Ümumilikdə defilyasiya anlayışını nəzərdən keçirdikdə 2009- cu ildə bütün dünyada defilyasiyanın olması gözlənilirdi.

“Societe Generale” - nin analitiki Alberts Edvardsın proqnozuna görə infilyasiyanı əvəz edəcək defilyasiya bütün dünya iqtisadiyyatı üçün ciddi problemə çevrildi. Albert Edvards hələ ötən onillikdə Asiya valyutasının böhranını əvvəlcədən xəbər verməsi ilə məşhurlaşdı.

Onun fikrinə inansa, defilyasiya iqtisadiyyatın tənəzzülünə gətirib çıxaracaq. Çünki, qiymətlərin tədricən düşməsi nəticəsində investorlar pulları yatırmağa deyil, yığmağa və qiymətlərin düşməsindən sonra daha sərfəli variantda xərcləməyə üstünlük verəcəklər. Bu da tələbatın azalmasına və istehsalın həcmnin azalmasına gətirib çıxaracaq. Yekun kimi iqtisadiyyatın tənəzzülə uğraması, işsizliyin artması ilə nəticələndi.

Analitiklərin çoxu Albert Edvardsın proqnozu ilə razılaşmasalar da, Beynəlxalq Hesablaşma Bankının (“Bank for International Settlements”) son hesabatında həmin proqnoz təsdiq edilmişdi. Baza ilinə nisbətən cari ildə iqtisadiyyatın artımı dinamikasını göstərən artma (və yaxud azalma) sürəti;

Ümumilikdə cari ildə iqtisadiyyatın sürətli inkişaf etdiyini söyləmək olar.